

İZMİR'DE İLK ULUSAL TÜCCARLAR VE TİCARET ODASI'NIN ÖYKÜSÜ

Yaşar AKSOY

"Askerlik ve siyaset alanındaki başarılar ne derece büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik başarılarla taçlandırılmadıkça sürekli olmazlar ve kısa zamanda eriyip giderler... Biz bundan böyle büyük başarılar kazanacağız, Ancak bu başarılar süngünün değil, ekonominin, bilim ve eğitimin başarıları olacaktır... Yeni Türkiye devleti ekonomik bir devlet olacaktır..."

Atatürk, Söylev, C.2, S.107 ve 72

I. HASTA ADAMIN SON DÖNEMİNDE İZMİR'İN ÇELİŞKİLİ SOSYO-EKONOMİK YAPISI

- * Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay, İzmir'de dalgalanan yabancı bayrakları gördüğünde, "Biz cephede boşuna dövüşüyoruz, düşman bizi çoktan içimizden fethetmiş" demişti...
- * Meşrutiyet'te 10 kişilik İzmir Ticaret Odası yönetim kurulunda yalnız bir üye Türk'tü...
- * 1881'de ihracata başlayan kuruyemişçi Mehmet Suphi Efendi, İzmir'in ilk milli tüccarlarıydı...

Yakın tarihimizde *Hamidiye Kahramanı* olarak ün yapan *Rauf Orbay*, Birinci Dünya Savaşı'nda Bahriye Müsteşarı olarak İzmir'e gemisiyle geldiğinde, yanında bulunan 4.üncü kolordu Kurmay Başkanı *Cafer Tayyar Paşa*'ya şunları söylemişti:

".. Biz galiba boşuna dövüşüyoruz. Şu İzmir Limanında dalgalanan yabancı bayrakları gördükten sonra acı gerçeği bir kez daha anladım. Şu İngiliz bayrakları, şu Yunan sancakları, şu Fransız armaları

güya Türk olan bu kentte gerçek hakimiyetin kimde olduğunu haykırıyorlar. Biz, bu kenti savunmak için denizlerde dövüşüyoruz. Oysa, onlar içeride kuyumuzu kazıyorlar. Yunan denizinde tek bir Türk sandalına rastlamadım. Oysa onların tüm gemileri limanda sürekli bir şeyler indirip bindiriyor. Ayakta uyuyoruz... Biz, vatan olarak çok şeyimizi kaybetmişiz zaten."

Rauf Orbay'ın İzmir'i gözlemleyerek vardığı sonucu, Namık Kemal tüm ülkeyi ilgilendirir biçimde "Vaveyla" isimli eserinde bir anlamlı şiir olarak söylememiş miydi?...

*Ah, böyle gezer miydi hiç canan,
Gül değil, arkasından kanlı kefen
Sen misin, sen misin ey garip vatan?*

Evet, devletin çöküş döneminde başta İzmir olmak üzere, İstanbul, Selanik ve Beyrut gibi kentler, çok yoğun biçimde yabancı egemenliğine sahne olmuştu. Vatan, elden gitmiş miydi? Belki askeri bakımdan daha elden gitmemişti, amma ekonomik bakımdan çoktan uçup gitmişti...

"Gavur İzmir" Diye Bir Kent

Yüzyılımızın başındaki İzmir kenti İngiliz, Fransız, Amerikan, Yunan kumpanyalarının oluşturduğu, sanayiden ticarete, ulaşımdan madenlere, bankacılıktan sigortacılığa kadar uzanan geniş bir sömürü coğrafyasının tüm hazinelerinin biriktirdiği ve ritmine yavaş yavaş yabancı bandıralı gemilerle yurt dışına kaçırıldığı bir ticaret, zevk ve eğlence kentidir.

Görkemli güneşini batırmamaya ant içen *Britanya*, sahibi olduğu *Aydın-İzmir Demiryolu* ve *azman* gibi şirketleri ile bu paylaşımın en büyük dilimini koparıırken, *Fransızların* da sömürge tipi şirketleri ve bir demiryolları vardır: *İzmir-Kasaba hattı... Amerikalılar* tütün tekeli kurmuşlardır. Hatta, meyan kökü ve meyan balı ticareti Türkler'e yasak, Amerikalı patronlara açıktır. Bu devletlerin hemen dizî dibinde, Megalo İdea'yı ve Eski Roma'yı diriltmek isteyen *Yunanistan* ve *İtalya*, İzmir'de çok güçlü toplumsal koloniler oluşturarak, ekonomik yaşamda büyük ağırlık kazanmışlardır.

Hayret!... O yıllarda Kral 2. Leonord'un tahta çıkması ile dünya çapında yayılma siyaseti izlemeye başlayan *Belçika* bile, İzmir'in can damarı ekonomilerine sahiptir. İzmir Elektrik Şirketi, Göztepe Tramvay Kumpanyası, Körfez Vapuruları İşletmesi ve Pamuk Mensucat ve Şark Sanayi Kumpanyasındaki büyük hisseler, "Monklu, göbekli, beyaz şapkalı ve kıpkırmızı yüzlü" Belçikalı patronlarıdır.

Gelelim *Almanlara*... Ege'de fazla ekonomik varlıkları yok gibidir. Ancak, Kayser Wilhelm'in "Berlin-Bağdat İmparatorluğu" için, bol bol politik yatırım yapılmaktadır. Çünkü, Almanya Türkiye'yi bir "Enverland" yapıp, toptan el koyma çabası içindedir. İyi mi?...

Düyunu Umumiye, tüm bu değişik yabancı çıkarları tek bir çizgide birleştiren başarılı bir örgüttür. *Devlet Aliye*'nin tüm gelirlerine el konmakta ve ekonomisi denetlenmektedir. İzmir, bu talanın en yoğun biçimde yaşandığı bir faciayı sergilemektedir. Ege ve İzmir, Türk'ün gözyaşları içinde vur patlasın çal oynasın biçimde soyulmakta ve ekonomisi kendi aleyhine işletilmektedir.

Dans, müzik, eğlence, sterlin, mark, frank, drahmi, dolar, şarap, kadın, altın, ithalat, kapitülasyon, sefahat, ihracat, madencilik, vurgun, reji, komisyon, karaborsa, pazarlama, savaş kışkırtıcılığı, casusluk, sanayi, sigorta, nakliye ve tüm bunların toplamı olan dört dörtlük bir sömürü... İşte, buydu İzmir'e "Gavur" damgası vurdurtan...

Müslümandan Hekim Olmaz!

Peki, bir de *Türk İzmir* var mıydı?... Tabii ki Museviler'le içiçe vardı. Basmane Gari'ndan denize inen dikin solundaki mahallelerde yaşarlardı. *Namazgah, Tilkilik, İkiçeşmelik, Kemeraltı, Damlacık ve Güzelyalı* sahil şeridinin bir kesiminde Türkler vardı. Karanlıklar içinde çırpınan, istibdat'ın ve siyasi çekişmelerin kanlı çizmeleri altında inleyen, taassubun ve gericiliğin bataklıklarında sızmış kalmış, geri ve yoksul bir halk... Yalnızca memur ve asker olmayı düşünebilen, kentteki 18 yabancı hastaneye karşılık, tek hastanesini ancak 60 yataklı olarak 1852'de inşa eden, kendi bağrından yetişmiş ilk doktoru *Mustafa Enver Bey*'i bile yıllarca "Müslümandan hekim olmaz" diye yanına yaklaştırmayan, hatta doktorun sünnetinden bile şüphe eden, kentteki öğrenci nüfusunun ancak dörtte birine sahip olan, hiç bir kız öğrencisi bulunmayan bir ahali, tabii ki sömürülecektir!... Hem de acımasızca!...

İşte tam bu noktadan konumuza girmek istiyoruz. Manzara-i Umumiye böylesine ümitsizken Türk cephesinde bu koşullara isyan eden birileri var mıydı?... Politik anlamda *Jön-Türkleri* ve *İttihatçıları* biliriz. Bunlar, özgürlük ve milliyetçilik akımını, Osmanlı mülkünde ve bu arada *Gavur İzmir*'de ateşleyen kişilerdir. Tarih kitapları onları uzun uzun anlatır.

Peki bu milli ateşin, ekonomik cephesi de oluşacak mıydı?... Bu soruya yanıt vermek için, sözü *Ege'nin ilk Milli Tüccarları*'na bırakmamız gerekecek. Onların öyküsünün incelenmesi, sorumuzun yanıtını oluşturur.

"Milli İktisat" Özlemi Başlarken

Abdülhamit İstibdatı'nın devrilerek, meşrutiyet rejiminin iktidarı ele geçirmesiyle başgösteren yenilikçi ve milli düşünceler, her alanda olduğu gibi, ekonomi ve ticaret yaşamında da Türkler'e geri durumlarını görüp tartışma fırsatını getiriyordu. Ulusal bilinç ve çağdaş uygarlık arayışları, giderek yabancı egemenliğindeki ekonomide bir "*Milli İktisat*" özlemini yaratacak mıydı?...

Meşrutiyetle yaşama geçen düşünceler, Türkler'in ekonomik durumlarını güçlendirmesini ana amaç olarak ele almıştı. Meşrutiyetin ilk yıllarında *Prens Sabahattin ve çevresi*, "*Teşebbüs-ü şahsî*" ve "*Ademi Merkeziyetçi*" görüşlerle özel girişimi savunuyordu. Sonradan Maliye Bakanı olan Cavit Bey ve dergisi "*Ulum-u İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*" ise, devletin de katkı ve yönlendirmeleriyle etkin bir ulusal ekonominin kurulmasını öneriyordu. *Cavit Bey* ve hele *Ziya Gökalp* gibi düşünürler, Osmanlı ülkesinin her yöresinde *ulusal anlamda Türk ve İslam kökenli girişimciler yaratılması* için sürekli yayınlar yapmaktaydılar.

Oysa, Ulusal ekonomi isteyen Türk girişimcilerinin, dış satışlardan dışalılara, sanayiden bankacılığa kadar tümüyle yabancı ve azınlık egemenliğindeki ekonomik yaşama girebilmeleri oldukça zordu. Ekonomik ilişkiler, Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye gibi anlaşmalar ve örgütler yüzünden dış politikanın da temel sorunlarından biriydi. Yabancı devletlerce denetlenen bir ekonomik yapıda "*Hasta Adama taze kan verecek*" yeni Türk girişimcileri için acaba bir yer bulunabilir miydi?...

İstanbul, Selanik, İzmir gibi kentlerde İkinci Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan ve ekonomik yaşamda söz sahibi olmak isteyen Osmanlı girişimcilerinin tarihsel sorunu buradadır. Önlerinde yabancı bayrakların dalgalandığı, kapıları Türkler'e kapalı bir ekonomi kalesi vardı. Ama arkalarında ise Milliyetçilik dürtüsü içindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti yer alıyordu.

Cemiyetin daha sonra iktidara geçmesi ile İstanbul milletvekili olan, "*Milli İktisat*" düşüncesinin eylemcilerinden *Kara Kemal Bey*, Meşrutiyetten hemen sonra şunları söyleyecektir:

"... Memleketimizde bir burjuva sınıfı meydana getirerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu sınıf sayesinde varlığını devam ettirmesine çalışmak gerekmekte ve bu amaçla cemiyet, milli şirketler teşkiline, bir milli banka kurulmasına ve müslüman esnaf ve tüccarın birer cemiyet halinde birleşmelerine gayret eylemektedir..."

Yüzyılların sürükleyip getirdiği bilinçsizlik yüzünden Türk ve İslam kökenli kişilerin önce ekonominin ulusal önemini kavraması ve sonra da dayanışma içine girmeleri hiç de kolay değildi.

İzmir Ticaret Odası Kuruluyor

Cavit Bey Salnamesi'nin kayıtlarına göre caddelerinde özgürlük gösterilerinin yapıldığı Meşrutiyet İzmir'inde, Ticaret Odası'nı yönetenler şu kişilerden oluşuyordu: Başkan Gagos Efendi, İkinci Başkan Miralayzade Lütfü Bey, Karabet Arapyan, Bagos Varonyan, Zaharya Kökbaşıoğlu, Kaspar Efendi, Barri Efendi, Hayim Bolaki, Mela Hova Efendi,... On kişilik yönetim kurulunda tek bir Türk vardı. O da göstermelik olsun diye oraya konmuştur. Bu yönetim kurulu, 1891 yılından sonra uzun süre yönetimde kalmıştı.

Meşrutiyet yıllarında İzmir'in ticaret yaşamıyla ilgili bazı anılar, o yılların resmi istatistiklerinden daha çarpıcı biçimde gerçekleri yansıtmaktadır. Bu konuda İzmir'li tüccar ve sigortacı merhum *Nail Moralı* da şunları anlatır:

"... Zahire borsasında Türk masası yoktu. Bütün simsarlar Rumdu. Whittal, Paterson, Allioti, Barf, Pavlidis, Pagy, Athanasiadi, Ralli, Solari, en büyük ihracatçılardı. Bunlar Zahire, pamuk ve palamut ihrac ederlerdi. Üzüm ihracatçıları arasında bir hayli Rum vardı.

İşlenmiş incir ihracatçılarının başında Hamparsumyan gelirdi. Afyon ihracatçıları Lavino, Lavdeo, Fideo'ydu. Meyan kökünü İngiliz Forbes, tekel halinde ihrac ederdi. Meyan balı fabrikasını da Forbes kurmuştu. İthalatın az kısmını Frenkler, çoğunu azınlıklar yapardı. Manifaturacılık hemen hemen Ermeniler'de idi. Sivrisaryan, Avadıkyan, Spartalyan başta gelirdi. Bunların Manchester gibi merkezlerde alım kolları vardı. Demir, döküm, makina nalburıye Rumlar'da, Kırtasiye ve hırdavat Yahudiler'de idi. Orizdibak Bonmarse'de herşey bulunurdu. Kenoplu, Solari, Bazar Anglais lüks eşya mağazalarıydı. İthal mallarını Ege içlerine en çok Rumlar dağıtırdı."

İlk İzmir'li Milli Tüccarlar

İzmir'in ilk Türk ihracat taciri, 1881'de çarşı içinde kuruyemiş mağazası bulunan *Mehmet Suphi Efendi*'ydi. On yıl sonra Yahya Hayati Efendi ile Uralı Hafız Mehmet Efendi'nin "Hamidiye Vapur Şirketi"ni kurarak, körfez içinde gemi işletmeye başlamaları, Türklerin girişimciliği açısından önemli bir dönemeçti. Yalnız, gerek Mehmet Suphi Efendi'nin ve gerekse Hamidiye Vapur Şirketi'nin Ermeni ve Rum ortakları bulunduğunu üzümlerle belirtelim mi?..

İkinci meşrutiyet, Türkler'deki girişim çekingenliği psikolojisini kırmıştır. Yemiş çarşısındaki ticarethanelerini geliştirmek isteyen *Balcızade Hakkı Bey* başta olmak üzere, *Salepçizade Refik Bey*, *Buldanlı Hacı Emin* ve kardeşi *Ethem Bey*, *Alaiyelizade Mehmet Bey*, *Filibeli Hacı Süleyman*, *Akarcalızade Yahya Efendi* gibi tüccarlar giderek dışalım ve dışsatım konularına el atacaktı.

Bu arada Türk esnafları genellikle azınlıkların elinde olan *Kemeraltı dükkanlarını* ele geçirmeye başlarlar. Bu eylemin öncüsü Devlet Hastanesi *Başeczacısı*, *Süleyman Ferit Bey*'dir. Sahiplerinden dördü Rum, ikisi Ermeni olan Tilkilik'teki Eczaneyi Umumiye'yi 100 altın peşin ve 115 altın borçlanarak satınalan Süleyman Ferit Eczacıbaşı, iki yıl sonra Kemeraltı'nın en gözde yerindeki Şifa Eczanesi'ni Rum sahibi Moraiti'den satın alacaktır. O esnada Türkler'in elinde başka eczane olmadığını ilave edelim. Böylece Kemeraltı esnafına *Türklük Şuuru* getirecek bir önemli kişi, İzmir'in ekonomik yaşamının içine girecektir. Bütün bu söylediklerimiz, o yıllardaki İzmir için çok önemli gelişmelerdir. Daha sonra bu öncü Türk tüccarlarının çevresinde kümelenen birçok *Türk'ün* aklına, *İzmir Zahire Borsası* ve *Ticaret Borsası* gibi kuruluşların kapısından içeri girmek gelecektir.

Vali Rahmi Bey ve Celal Bey'in Çabaları

Balkan Savaşı'ndan büyük bozgunlar ve felaketler yüklenerek çıkan Osmanlı İmparatorluğu, yaralarını sarmaya hiç vakit bulamadan bu kez dört yıl sürecek olan Birinci Dünya Savaşı'na girecektir. Galiçya'dan Yemen'e uzanan savaş yıllarında İzmir kenti, coğrafya bakımından savaşa en uzak noktada bulunmasına karşın yabancı istila heveslerini daima üstüne çeken bir bölge olarak gerilimli ve zor yıllar geçirir. Denizden ve havadan İngiliz uçakları tarafından sürekli bombalanan kentte, yoksulluk, salgın hastalıklar ve kargaşa büyük sorunlar yaratmış ve Ege'nin her yöresinde olduğu gibi Türkler'le yabancı Hristiyan kesimler arasındaki zıtlasma ve sürtüşme son sınırına varmıştı.

Ekonomiyi elinde tutan ve savaşı İtilaf devletlerinin kazanmasını isteyen yabancı ve azınlık egemen güçler, Türk'ün ekonomik bakımdan boğulması için akla hayale gelmeyen tertiplere yöneliyorlardı. Bu yüzden savaş yılları karaborsa, yokluk ve sefaletle atbaşı ilerlemiştir. Savaş yılları içinde, İttihat ve Terakki Partisi'nin İzmir'deki yöneticileri, halkın milli duygularını uyandırmak için büyük çaba harcamışlardı. Bu girişimin öncülüğünü İzmir Valisi *Rahmi Bey* ile partinin İzmir sorumlu sekreteri *Celal bey (Bayar)* yürütüyordu. Bu iki insan, Ege'de bir *milli burjuvazi* yaratma yolunda büyük çaba harcamışlar ve İzmir Ticaret Odası'na daha fazla üye sokmanın yollarını zorlamışlardır.

Bu amaçla, önce İzmir'de bir *Şimendifer Mektebi* açıldı. Bu okulu bitirecek Türk çocuklarının yabancıların ellerindeki demiryolu hatlarına söz sahibi olması amaçlanıyordu. Daha sonra Türk tüccarlar örgütlendirilerek, ilk Türk kooperatifleri oluşturuldu. Balçova'da bu amaçla kurulan ilk kooperatif törenle açıldı.

Bu arada aşevleri açıldı. Aşevleri, yoksul ve aç binlerce İzmirli Türk'ü bedava doyurmak için Türk tüccarların fedakarlığı ile açılmış ve hükümet tarafından geri plandan desteklenen yemekhanelerdi. Aşevleri, fakir halk ile tüccarlar arasında duygusal bir dayanışmayı başlatmıştır. Vali Rahmi Bey, daha sonra yabancı tüccarlara hissedilir bir baskı uygulayarak, İzmir Ticaret Odası'nın başına *Alaiyeli Mahmut Bey*'i getirdi. Bu başkan oda yönetimine gelen ilk Türk'tü. Ne var ki,

belki ulusal bilinci uyanmaya başlamış, ancak odanın az da olsa Türkleşmesine bir türlü imkan bulunamamıştı. Yabancıların ekonomik egemenliği, o kadar eziciydi ki!...

Türk Tüccarları Örgütlenmeliydi

Ekonomideki yabancı egemenliği ve sömürüsü, Ege içlerindeki köylü ve üreticinin de aleyhine işliyordu. İhracatçı durumundaki yabancı ve azınlık tüccarları, fiyatları istediği gibi ayarlıyordu. İncir, üzüm, tütün, pamuk bu sömürünün en azgın biçimde uygulanan alanlarıydı.

Tek çıkar yol, Türk tüccarın örgütlenmesiydi. Bu amaçla 1913 yılında Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi gibi İttihatçıların önderliğinde Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi Şirketi kuruldu. Arkasından üzüm iş kolunda İthalat ve İhracat A.Ş. ile Türkiye Palamutçular Şirketi kuruldu. 1914'de Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi Beyler, Milli Aydın Bankası'nı kurdular. Üç yıl sonra bağcılar desteklemek amacıyla Manisa Bağcılar Bankası çalışmalarına başladı.

Yine de Türk tüccarlarının önündeki finans surlarını aşmanın imkanı yoktu. Ege'de faaliyet gösteren cılız olanaklı 5 milli bankaya karşılık, muazzam kredi gücü olan 3 Yunan, 4 Fransız, 1 İngiliz, 1 Alman, 2 Avusturya ve 2 İtalyan bankasının bulunduğunu kaydedelim.

Bu tarihi şartlar içinde Türk tüccarlar, gerektiğinde politik koşulları zorlayarak Ege'de son derece tarihi bir rolü üstlenmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında ve Mondros Mütarekesi ile başgösteren karanlık günler içinde, Egeli Türk tüccarların dolaysız biçimde ulusal çıkarlar doğrultusunda örgütlenerek politik bir varlık olarak ortaya çıktıklarını görüyoruz.

Şöyle ki, özellikle İzmir'de kurulan ve Ege'ye yayılan *Müdafa-i Hukuk-u Osmaniye Teşkilatı*, *Hilal-i Ahmer*, *Müdafa-i Milliye Cemiyeti*, *Donarın Cemiyeti*, *Muhacirin Muavenet ve İskan Cemiyeti* ve hatta Yunan işgali ile kurulmaya başlayan *Reddi İlhak Cemiyetleri*'nin en önünde yurtsever subaylar ve aydınların hemen yanbaşında *milli tüccarları* görmekteyiz. Bu arada bir çok milli tüccarın, Ege'nin Türklük direnişinde başrolü sürdürdüğünü şöyle ilginç bir örnekle verebiliriz: Yunan'a ilk kurşunu sıkan *Hasan Tahsin*'i gazeteci olarak tanırız. Ancak Hasan Tahsin aynı zamanda İzmir Ticaret Odası'na

kayıtlı bir tûccardır (Bkz: Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, sayfa 106). Bu bakımdan Hasan Tahsin ismi tûccarların namus sayfasına kazanmıştır.

Ekonomi, İşgalin 'Temel Gerekçesi'

15 Mayıs 1919'da işgal edilen İzmir, tam 9 Eylül 1922'ye kadar zulüm dolu Yunan çizmesinin acısını çekmiştir. 5 Mayıs 1919 tarihinde Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda ABD Başkanı *Wilson*, İngiltere Başbakanı *Lloyd George*, Fransız Başbakanı *Clemenco* ve İtalya Başbakanı *Orlando* "İzmir ve çevresinin" Yunan emellerine teslim edilmesi kararını verip, toplantı kapısının önünde bekleyen Yunanistan Başbakanı *Elefterios Venizelos*'a 'müjdeyi' sundukları zaman pamuk sakallı sempatik bir dede görünümünde olan *Venizelos*'un havaya sıçrayarak gazetecilere söylediği şu sözler yayılmacı siyasetin temelinde yatan ekonomik gerçekleri pek güzel gözler önüne sermiştir:

"Batı Anadolu'ya haklı nedenlerle el koyacağız. Hellen Uygarlığı'nın köklerini yeniden okşamanın ötesinde, o topraklarda vazgeçilmez ekonomik varlığımız vardır. Bu yüzden İzmir ve çevresindeki topraklara yürüyecek olan Yunan birlikleri, en ufak Yunan tüccar ve esnafının bulunduğu yörelere kadar tartışmasız biçimde fetih hareketini sürdürecektir."

Yunanistan, kendisine bağlı olduğunu bildiği bir ekonomiyi güvence altına almanın ötesinde, tamamen mülkiyetine geçirmek için İzmir'e çıkacaktı. En büyük destekçisinin Yunan eğilimli Anadolu Rum zenginlerinin ve tûccarların olduğunu biliyordu.

Oysa bir de madalyonun tersi vardı. Tüm işgal yılları içinde İzmir'de ve tüm Ege'de eylem halinde olan ve Yunan'a karşı direnen gizli örgütlerin, dağa çıkan efelerin, yarı resmi çetelerin, içperlere silah kaçıran paravan nakliye şirketlerinin, İtalyan silah tûccarları ile Atatürk'ün arasını bulan gelişmelerin içinde ve perde arkasında bu kez hep *Türk tûccarlarını* görüyoruz. Milli tûccarlar, yabancı işgale karşı görevlerini yapmak için dikkatli, özenli ve tutarlı çalışmaları Ege'de oldukça başarılı biçimde sergilemişlerdir.

İtalyan asilzadesi Kont Sforza'yı kullanarak Avrupa'dan Milli Mücadele'ye silah temin eden Moralızade Halit ve Nail Beyler Balıkesir'de çıkan "*İzmir'e Doğru*" isimli Kuvay-ı Milliyeci gazeteyi giz-

liden Kemeraltı esnafına dağıtan ve Milli Kütüphane'de örgütlenen Süleyman Ferit Eczacıbaşı ve Menekşelizade Şükrü Beyler ve İzmir'de büyük bir yeraltı örgütü kuran Gavur Mümün'in en yakın mesai arkadaşları, hep bu milli tüccarlardır. Atatürk'e bağlı sivil subayların ve aydınların hemen yanbaşında...

Yunan işgali ve ardından gelen 9 Eylül, Milli tüccarların ulusal bilinçlerine çok daha sıkı sarılmalarına yol açar. İzmir'in kurtuluşundan sonra Ermeni mahallelerinde başlayan yangın, üç gün içinde kentin yarısını kül ederken, bu sırada Kordonboyu'na ulaşır ve İzmir Ticaret Odası'nı da alevlerin içine sımsıkı kapatır.

İzmir Ticaret Odası alev alev yanar ve tüm belgeleri ile tarihin kararlıklarına gömülür. Gelecek, herhalde geçmişten oldukça farklı olacaktır kentin ekonomisi için...

II. İzmir İktisat Kongresi

Hem kent ekonomisi için, hem de yeni kurulan genç ulusal devletin körpe ekonomisi için kurtarıcı önder şu ilkeleri öne sürmekte hiç geç kalmayacaktır:

"Yeni Türkiye Devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı ekonomi ile kuracaktır. Yeni Türkiye Devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Yeni Türkiye Devleti ekonomik bir devlet olacaktır"

Atatürk'ün Cumhuriyeti ilan etmeden daha 9 ay önce bir "Ekonomi Kongresi" toplanmasının gizli sebebi, işte yukarıdaki bu önemli saptamasından ileri geliyordu.

Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde çalışmalarına başlayan İzmir İktisat Kongresi'ne katılan İzmir delegasyonu şu isimlerden oluşuyordu:

Kongre delegasyonu: Tüccarlar namına Ahcızade Mustafa Nuri, şirketler namına Palamut Şirketi Müdürü Kamıl, zürra namına Ziraat mektebi eski müdürü Rahmi, çiftçiler namına Çiftçi Necati, amele namına İplikçizade Fikri, sanayi namına sanayi mektebi eski müdürü Sezai ve Doktor Menekşelizade Hüsnü, çeşme zahire tüccarı Bodur-

zade Cemal İbrahim, Karaburun üzüm ve zeytin tüccarı Hacı Bekirzade Hasan, İzmir kereste tüccarı Hafız Mehmet Efendi, tüccar Tokatlızade Faik, makarna fabrikatörü Karaburunlu Murat Naci, İzmir rûsumat memuru Nazım Fikret, Çeşmeli tüccar Hacıbekirzade Halil ve eşraftan Uşaklızade Muammer Beyler.

Numune sergisi delegasyonu : Eczacıbaşı Süleyman Ferit, Balcızade Hakkı, tüccar Cemil, doktor Memduh, sîmsar Hüsnü Fehmi Beyler...

Son derece ilginçtir ki, yukarıdaki isimlerin çoğunu, Yunan işgalı sırasındaki Kuvayı Milliye mücadelesinden çok yakından tanıyoruz. Bu kişiler, işgal esnasında Anadolu'da yürütülen kemalist mücadeleyi var güçleri ile destekleyen isimlerdir. Acaba bu vatanseverlerin İzmir İktisat Kongresi'ne delege seçilmeleri bir rastlantı mıydı?...

Bu bir rastlantı değildir. Çünkü, diğer Ege illerinin delegasyon temsilcileri de kuvayı milliyeyi destekleyen tüccarlar arasından seçilmiştir. İzmir'de toplanılmasının bile anlamı vardı. En yoğun yabancı ekonomik baskının yaşandığı bir bölgede, zıt yönde bir eylem yaratılmasına çalışacaktı.

Ekonominin Yeniden Yapılanması

İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 günü ülkenin tüm illerinden gelen tüccar, sanayici, işçi, esnaf ve çiftçi temsilcilerinin katılımıyla açılmıştı. Bu geniş "temsilciler yelpazesinin" oluşturulmasında etkin olan mantık, kongrenin toplanmasından 10 gün önce Mustafa Kemal Atatürk'ün 7 Şubat 1923 tarihli Balıkesir Söylevi'nde şöyle vurgulanmıştır:

"Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele (işçi) gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane vesaire gibi müessesat (kurumlar) çok mahduttur (azdır). Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi teali eylemek (yükseltmek) için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lazımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleyi de himaye ve siyanet etmek icabeder. Bundan sonra münevveran (aydınlar) ve ulema (bilim adamları) denilen zevat

(kişiler) gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife, halkın içine girerek onları irşat ve ı'la etmek (aydınlatmak ve yüceltmek) ve onları terakki ve temeddünde pişva olmaktır (ilerleme ve gelişimde öncü olmaktır). İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesalik-i muhtelif e erbabının menafii yekdiğerine memzuç (değişik işlerde çalışanların çıkarları birbirine bağlı olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve heyet-i umumiyesi (hepsi birden) halktan ibarettir"¹.

Atatürk, bu sözleriyle 10 gün sonra İzmir'de toplanacak I. İktisat Kongresi'nin oturacağı yörüngeyi işaret etmiş olmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın Başkumandanı, kentten ve kırdan gelen delegelerin "demokratik" biçimde tartışarak oluşturacakları yeni "ekonomik modelin" yapılanma girişimini böylece başlatmıştı.

Siyasal ve toplumsal olarak yenileşme sancıları çeken bir toplumun, ekonomik açıdan "yeniden yapılanması" ndan daha doğal ne olabilir ki?..

Bu bakımdan Atatürk, kendisinden önceki tüm siyasal ve toplumsal yenileşme dinamiklerinin bir bileşkesi, hem uygulayıcısı, hem de bu süreç ile "etle kemik" kadar ilişkili "ekonomik modeli" yaratan kişidir.

Oysa İzmir İktisat Kongresi toplanırken İstanbul işgal altındaydı. Refet Paşa kumandasında Türk Ordusu 6 Ekim 1923'te "Payitaht"a girecektir. Padişah ve Halife saraylarında oturmaktadır. 4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı kesilmiştir. Başta İngilizler olmak üzere birçok Batılı devlet, yeni Türkiye'nin istek ve özlemlerini yadsımaktadır. Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı "İkinci Grup", 4 Şubat 1923'te tüm ağırlığıyla ortaya çıkmıştır. Lozan Konferansı'nın kesilmesi nedeniyle 27 Şubat 1923'te T.B.M.M.'nde sert tartışmalar olmuş ve ağır eleştiriler yapılmıştır. 16 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verilerek Meclis dağılmıştır.

¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, 1981, C.2, S.98.

Türkiye'nin limanları, rıhtımları, elektrik ve su işletmeleri, demiryolları yabancıların elindedir. Merkez Bankası işlevini sürdüren Osmanlı Bankası ve İngiliz, Fransız denetimi ve yönetimindedir. Kapitülasyonlar ve Duyun-u Umumiye tüm gücüyle ülke ekonomisinde etkindir.

İstanbul tüccarı ise, ulusal bağımsızlık savaşının dışında kalmıştı. Mütareke ve işgal dönemlerinde Dersaadet'in işbirlikçi çevreleri tam bir "Dolçe Vita" yaşamışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın harp zenginleri küplerini doldurmuşlardı. Avusturyalı Artis Miloviç'in sigarasını binliklerle yakan, ya da Boğaziçi'ndeki yahılarında kuştüyü yataklarına banknotları yorgan gibi döşeyen yasa dışı zenginlerin şöhreti doruğuna çıkmıştı. İşgal orduları, Batıların çağdaş yaşamını değil, aksine sefahata dönük yaşam biçimini İstanbul'a taşımıştı.

Çocuklarını cepheye göndermiş olan Anadolulu çiftçi, esnaf, köylüler ile İstanbul'un milli tüccarları ise bu gelişmeleri ibretle izliyor ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla belirginleşen "yeni düzen arayışlarında" ağırlıklarını koymak için 'bir işaret' bekliyorlardı.

İzmir İktisat Kongresi'nin 'kitle tabanı' zaten hazırды.

Ulusal Ekonominin Ebesi

İşte 17 Şubat günü İzmir'de İktisat Kongresi açılırken "vaziyet ve manzarai umumiye" buydu...

Böyle bir dönemde İzmir İktisat Kongresi "milli" tabelası altında Misak-ı Milli sınırları içindeki tüm dinamiklerini biraraya getirerek Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ekonomik sonuçlarını değerlendirecekti.

Amaç, ufukta gözüken "yeni devletin" ekonomik rotasını çizmekti. Bunun için kurtuluş savaşından edinilen tarihi bilgiler yol gösterecekti. Ancak takip edilecek yolun Batılı ölçüler içindeki gerçeklerden oluşacağı belli olmuştu.

Batıya karşı kurtuluş savaşı verilmişti...

Ancak, Batı'nın uygarlığı hedefleniyordu.

İzmir İktisat Kongresi, bu yolun temelini atmalıydı...

Misak-ı İktisadi'yi yaratmalıydı!

Aradan aylar geçecek; İstanbul'a Türk ordusu girecek, Cumhuriyet ilan edilecek; Hilafet ve Saltanat kaldırılacak, Kapitülasyonlar yok edilecek; millileştirmeler gündeme gelecek; bağımsız devletin ekonomiye çeki düzen verme ve yeniden yapılanmasına yön gösterme girişimi yaygınlaşacak ve asırlardır bu kavramların uzağında yaşamış olan Türk milletinin kafasında Batılı anlamda "ekonomik" düşünme ve uygulama kriterleri yeşerecekti.

Bir ulusun, halkıyla birlikte ekonomiye yönelme uğraşydı bu...

Devletçilik, karma ekonomi ve liberalizm!...

Tüm bu kavramlar, yeniden dirilen bir ulusun, özgürce yaşayabilme isteğinin aşamalarıydı yalnızca... Bebeklik, çocukluk, gençlik ve olgunluk gibi...

İzmir İktisat Kongresi, bu sürecin ebestiydi şüphesiz.

Yakın tarihimizi yazanların, İzmir İktisat Kongresi'nin gerçeklerini zamanın somut koşullarına göre değerlendirmeleri ve insanlığın soyut amaçları yani "özgürlük, barış ve kalkınma" çerçevesi içinde oturmaları gerekir düşüncesindeyiz.

İzmir Ticaret Odası Yeniden Kuruluyor

Ege'de Türk olmayanlar özellikle ticaret ve ekonomi alanından çekilince, ortada derin bir boşluk kalmıştır. İmparatorluğun son döneminde ve işgal yıllarında yabancı ve azınlık güçlerin yönetiminde olan *İzmir Ticaret Odası*, 9 Eylül'de patlak veren yangından kendini kurtaramamış ve yanıp kül olmuştu. İzmir Ticaret Odası, yanmadan önce de Kordonboyu'nda bugün bulunduğu yerdeydi. Türk ordularının İzmir'e girmesi üzerine, Türk tüccarlar *Halımağa çarşısında* geçici bir Ticaret Odası yönetimi kurdular.

1 Kasım 1922'de oda yönetimi, gayri resmi olarak Türkler'in yönetiminde oluşuyordu. Milli tüccarlar, kollarını sıvıyor ve yeniden bir bina yaptırılarak 1927 yılında *İzmir Ticaret Odası*, eski yerinde, bu kez Türkiye'nin çıkarları için Türk tüccarlarınca yönetilerek çalışmalarına başlıyordu.

İzmir'in kurtuluşundan birkaç yıl sonra İzmir İktisat Kongresi'nden hız alarak bazı Türk tüccarlarının ticari yaşamda söz sahibi oldukları ve yabancı güçlerden arta kalan boşlukları başarı ile doldurdıkları görülür. Özellikle tütün, üzüm, incir dışsatisında *Razlıklı Ahmetzade İbrahim Bey*, dışsatım, dışalım ve komisyon işlerinde *Cevahirci Kardeşler*, alım satım işlerinde *Avnizade Hüseyin Bey*, kolonya ve tıbbi maddeler yapımında *Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey*, üzüm ve incir dışsatisında *Balcızade Hakkı Bey*, söz sahibi olmuşlardır.

Yeni yapılan binaya taşınmadan önce, 1926 yılında İzmir Ticaret Odası yönetimi, şu kişilerden oluşmuştu: *Alaiyelizade Mahmut (Reis)*, *Balcızade Hakkı (İkinci Reis)*, *Emirlerzade Refik*, *Cemal Şahingeri*, *Hocazade Ahmet*, *Yenişehirizade Hafız Ali*, *Giritli Mustafa Reşit*, *Cevahirzade Şükrü*.

Bu arada, yeni Ticaret Kanunu yürürlüğe girmişti. İzmir Milletvekili *Rahmi Köken*'in Ticaret Bakanı olması ile, yeni bir uygulama sonucu, Ticaret Odalarının seçimi yenilendi ve 1926 nisanından geçerli olmak üzere yeni yönetim kurulu şöyle kuruldu:

Balcızade Hakkı Bey (Reis), *Cemal Şahingiray (İkinci Reis)*, *Hocazade Ahmet*, *Giritli Mustafa Reşit*, *Eczacıbaşı Süleyman Ferit (Yönetim Kurulu Reisi)*, *Şerbetçizade Hüseyin Galip*, *Reşidaki Mehmet Emin*, *Nafiz Mustafa*, *Abidinzade Suphi*, *Çeşmeli Hacı Beyzade Remzi*.

İzmir Ticaret Odası, yeni yönetimiyle birlikte, müstesna insan *Balcızade Hakkı Bey*'in ve yönetim kurulu başkanı *Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey*'in çabaları sonucunda gelişerek ve milli tüccarları etkin bir düzeye yükselterek, tüm Ege'de büyük bir milli görevi yüklendi. Bu iki saygın kişinin oda yönetiminde bulunması, gerek Ege'deki Türk tüccar ve esnafına, gerekse Ankara'daki İktisat Bakanlığı çevrelerine büyük güven sağladı.

Ekonomide İkinci Kuşak

Bu yıllar içinde İzmir ekonomik kalkınmanın önemli bir merkezi olarak belirmiş ve yaşama geçirdiği İzmir panayırı ve fuarları ile başlı başına bir dinamik ticari hüviyet kazanmıştır. Hemen ilave edelim ki, İzmir kentinde başlatılan fuarcılık süreci, İzmir Ticaret Odası'nın gelişmesine büyük ölçüde olumlu etkilerde bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti 1923-30 yıllarında özel kesime, 1930-40 yıllarında ise daha çok devlet kesimine dönük uygulamaları sürdürürken ve özellikle 1930 dünya bunalımı ile boğuşurken, daima kendisine destek veren İzmir Ticaret Odası'nı hemen yanı başında görmüştür.

Şüphesiz, İzmirli milli tüccarlar, bu desteği *Kemalizm*'in başarısı için sürekli canlı tutmuşlardır. Balcızade Hakkı Bey'in İzmir Ticaret Odası Başkanı ve Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey'in yönetim kurulu başkanı olduğu 1926-33 döneminde, oda genel sekreteri Turgut Türkoğlu, İzmir Ticaret Odası'nın gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Odayı yepyeni bir çağdaş yöntemle idare etmeye başlayan Turgut Türkoğlu'nun çabaları ile Türkçe ve Fransızca birer dergi çıkarılarak çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Bu yayınlarda milli bir temele oturan Türk ekonomisinin ilk başarıları batı dünyasına duyurulmaya çalışılıyordu. 1927 yılında çıkarılan "Mıntıkamızın Kitabı" isimli ticari eser, bu yöndeki güzel yayındı.

Ticaret ve daha sonraki İktisat bakanlıkları, özellikle İzmir Ticaret Odası'ndan gönderilen raporlara son derece önem veriyordu. Bu dönemde Hakkı Bey'in unutulmaz yönetimi ve Hulusi Artuner, Muhsin Devran, Şevki Akal, Naci Gündem, Malik Bulut, Muammer Umul isimli kıymetli memurların değerli mesailerini ile, İzmir Ticaret Odası, ülke ekonomisi üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

1946 seçimlerinde Selahattin Sanver'in oda yönetim kurulu başkanlığına Ahmet Tabak'ın oda meclisi başkanlığına seçilmesi ile yeni bir dönem başlar. Oda yönetim kurulunda Osman Kutay, Mücahit Büktaş, Ali Haydar Albayrak, Rahmi Filibeli gibi iş adamları bulunmaktadır. O yıllar, ülkenin çok partili parlamenter demokrasiye geçişinin sancılarının yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Tek parti-

nin güdümündeki devletçilik uygulamasının daha ererjik ve canlı bir karma ekonomi uygulamasına dönüşmesi için, özel kesimin ön plana geçmesi gerekmektedir.

Demokrasiye geçiş ile özel kesimin ön plana çıkışı böylece aynı yönde buluşur. Bu yeni süreç İzmirliler genç işadamlarına etkinliklerini ve becerilerini ortaya koyma ortamını belirler. Böylece İzmir Ticaret Odası'na Balcıade Hakkı, Eczacıbaşı Süleyman Ferit, Alaiyelizade Mahmut, şerif Remzi Reyent gibi nc kuşağın ardından bir ikinci kuşak ortaya çıkar. Bu kuşak için en etkin tüccarlar şunlardır:

"...Selahattin Sanver, Osman Kutay, Mücahit Büktaş, Ali Haydar Albayrak, Rahmi Filibeli, Bedri Akgerman, Ltf Krom, Raşit zsaruhan, Durmuş Yaşar, Mustafa Tabanoğlu, Mehmet Karaoğlu, Enver Bakioğlu, Burhan Maner, Mazhar Nurullah İzmirlilioğlu..."

1946 yılında İzmir Ticaret Odası Başkanlığı'na seçilen Selahattin Sanver'in görevi, çok değerli ve üstün hizmetlerden sonra 1954 yılında sona erer. Ardından şevket Filibeli başkanlık yönetimini yürütür. Daha sonra Sabri Tanık (Aralık 1968-Kasım 1971) Dündar Soyer (Aralık 1973-Kasım 1979), yeniden Sabri Tanık (Aralık 1973-Kasım 1874), yeniden Dündar Soyer (Aralık 1974-Kasım 1979), Mücahit Büktaş (Aralık 1979-Mart 1984), başkanlık yaparlar. Nisan 1984 tarihinde göreve gelen Dündar Soyer ise hizmetini yıllarca sürdürür. Daha sonra bu görevi Sayın Halit şarlak devralır. Halen sayın Ekrem Demirtaş, görev başındadır.

SONUÇ

Türk Kurtuluş Savaşı, halk deyimiyile kısaca ve anlamlıca kuvayı milliye denilen bir halk ihtilali ile Misakı Milli sınırlarını kan ve can pahasına çizmiş ve Anadolu'dan emperyalizmi def etmiştir. Burada ele geçirilen ve Türk damgasının vurulduğu coğrafyaya Misakı Milli denmiştir.

Yeni kurulan Cumhuriyetin ekonomik çizgisi ise I. İzmir İktisat Kongresi'nde demokratik biçimde halk delegelerinin katılımıyla kararlaştırılan Misakı İktisadi üzerinde yükselmiştir.

Misakı Milli'yi anlamlı kılan, coğrafyayı vatan yapan ideoloji, Misak-ı İktisadî ile biçimlenmiş, yörüngesine oturmuş ve Milli Ekonomi hamlesini başlatmıştır. Böylece İzmir'in işgali ile başlayan ve askeri açıdan İzmir'in kurtuluşu ile biten Türk milli bağımsızlık hareketi, yine İzmir'de toplanan I. İzmir İktisat Kongresi ile ekonomisinin temelini atmış ve Rum-Ermeni-yabancı tüccarların boş bıraktığı alanları doldurmaları ve Cumhuriyet ekonomisini yaratmaları için İzmirli ulusal tüccarlara "İlk hedefiniz ekonomidir, ileri" komutunu vermiştir. Bu milli burjuvazinin İzmir ölçeğinde demokratik örgütlenmesini getirmiştir. İşte İzmir Ticaret Odası, bu tarihi sürecin üzerinde yükselmektedir.

KAYNAKLAR

- Akay, İhsan, *Atatürkçülüğün İlkeleri*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973.
- Atatürk, *Söylev*, Ankara, TDK Yayınları, 1974.
- Atatürk'ün *Söylevleri*, Ankara, TDK Yayınları, 1968.
- Atatürk'ün *Doğumunun 100.yıldönümünde Rakamlarla ve Fotoğraflarla "Kalkınan Türkiye"*, Ankara DPT Yayını, 1981.
- Atatürk *Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayını, 1981.
- Atatürk ve *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, 1981.
- Aysan, A. Mustafa, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul, 1981. Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 254, 1981.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, 1980.
- Cumhuriyetimizin 50 Yıllık Ekonomik Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri ve Rolü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayını, 1974.
- Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye (1923-1981)*, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, 1981.
- Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul, Dr. Nejet F. Eczacıbaşı Yayınları, 1983.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1991.
- Giritli İsmet, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, İ.Ü.Yayını, No: 2686, 1980.
- İrmak, Sadı, *Devrim Tarihi*, İstanbul, 1967.
- İktisat Esaslarımız*, İzmir, Anadolu Matbaası, 1339.
- Kadro* (Cilt: 1,2,3), Ankara, Ankara İktisadî ve Ticari İlimler Aka-demisi Yayını (tıpkı basım), 1978.
- Kansu, Cuyhun Atuf, *Cumhuriyet Bayrağı Altında*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1982.
- Kongar, Emre, *Atatürk "Devrim Tarihi ve Toplum İlim Açısından"*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983.

- Kongar, Emre, *Atatürk Üzerine*, İstanbul Hil Yayın, 1983.
- Köksal, Aloba Bilge- A. Rasih İlkin, *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)*, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, 1973.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.
- Mumcu, Ahmet, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları, 1981.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, 1981.
- Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayını, No: 262, 1971.
- Ökçün, Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yayını, No: 324, 1971.
- Pakdemirli, Ekrem, *Ekonomimizin 1923'ten 1990'a Sayısal Görünümü*, İstanbul Milliyet Yayınları, 1991.
- Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, İstanbul, May Yayınları, 1977.
- Selek, Sebahattin, *Milli Mücadele*, İstanbul, Örgün Yayınları, 1982.
- Steinhaus Kurt, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, İstanbul, Sander Yayınları, 1973.
- Tezel, Yayha S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara, Yurt Yayınevi, 1982.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Millî İktisat*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara, Turhan Kitapevi, 1981.
- Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50.Yılı*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973.
- Yeni İş Dünyası, II. Türkiye İktisat Kongresi (Özel Sayı)*, İstanbul, 1981.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, (üçüncü baskı).

